

Əslində büdcə-vergi tənzimləyicilərinin aqrar sektorda və onun bazasında formalaşan ərzaq bazarında fəaliyyətinin liberallaşdırılması son nəticədə vassal iqtisadi-siyasətin həyata keçirilməsinin başlıca prinsipi idi. Təbii ki, kütləvi özəlləşdirmə ölkənin iqtisadi sərhədlərinin ifrat dərəcədə liberallaşdırılması aqrar sahəyə büdcə dotasiyalarının dayandırılması fonunda yeni yaradılmış sahibkarlıq qurumlarının kapital aclığı yaşaması şübhəsiz idi. Bütün bunlar isə ərzaq bazarında yerli əmtəə təklifinin kəskin şəkildə azalması ilə müşayiət olunurdu.

Məhz bütün bunların dağıdıcı təzahürləri 1997-1998-ci illərdə ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində idxal kanallarının xüsusi çəkisinin 70-80% həddüdlərində tərəddüd etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Doğrudur aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının iqtisadi müstəqilliyin verilməsi azad rəqabət mühitinin genişlənməsi əslində islahatların yaratdığı imkanlar çərçivəsində məhsul istehsalının artımına gətirib çıxarmışdır. Lakin aqrar islahatların yaratdığı potensialın dövlətin büdcə və vergi tənzimləyiciləri vasitəsilə möhkəmləndirilməməsi kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişafın təmin olunması

na əngəllər törətmişdir. 1999-cu ildən etibarən aqrar sahədə islahatların iqtisadi vasitələrlə möhkəmlənməsi kursuna start verən hökumət ilk əvvəl keçmiş təsərrüfatçılıq qurumlarına xas olan borcların silinsəsi siyasətini həyata keçirdi. Doğrudur, onsuz da maliyyə durumu əlverişli olmayan sahibkarlıq qurumları həmin borcları ödəmək iqtidarında deyildi. Eyni zamanda yeni yaranmış sahibkarlıq qurumları həmin dövrdə təxminən 11 adda müəyyən edilmiş vergi növlərini ödəmək iqtidarında da deyildir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında" fərmanı ilə aqrar əmtəə istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergi növlərindən azad edildi. Həmin fərmanın imzalanması kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına əsaslı şəkildə təsir göstərdi. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə qiymətlərin sabitləşməsinə gətirib çıxardı.

Hazırda aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatmış və ikinci mərhələdə həllini gözləyən çoxsaylı problemlər mövcuddur. Həmin problemlərin həlli isə ilk növbədə ərzaq bazarında büdcə-vergi tənzimləyicilərinin aktivləşdirilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

I.F.T.Quliyev. Millət və dövlət gəlirləri. Bakı 2004. 328 s. 2. Герман Белтман. Государственная политика в сельском хозяйстве и возможность ее применения в России - /научно - практическая конференция/ - Москва, 1 - 2 июля 1997 г.

AQRAR İSLAHATLAR VƏ MƏHSUL İSTEHSALININ ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ

N.A.MÜLKÜMOV, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Azərbaycanda aparılan aqrar islahatlar dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dahi insan öz xalqının iradəsi ilə ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etməyə başlayanda ölkə ağır iqtisadi-siyasi böhran içərisində idi. Bu böhran hələ keçmiş Sovetlər İttifaqı mövcud olduğu dövrdə gedən mənfi proseslərin məntiqi nəticəsi idi. Doğrudur, iqtisadi və sosial böhran keçmiş İttifaqın digər respublikalarından da yan keçməmişdir. Lakin Azərbaycanın ədalətsiz müharibəyə cəlb edilməsi, ərazisinin 20 faizinin erməni işğalı altında olması və bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünlərin olması, eləcə də əvvəlki rəhbərlərin iqtisadiyyatla ciddi məşğul olmaması vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdı. İqtisadiyyatda vəziyyət o qədər gərginləşmişdi ki, çıxış yollarını tapmaq və qəti qərar qəbul etmək üçün ölkə Prezidenti tərəfindən təkcə 1994-cü ildə kənd təsərrüfatı məsələlərinə həsr olunmuş 9 müşavirə keçirildi. Müşavirələrdə yalnız rəhbər işçilər deyil, həm də alimlər, mütəxəssislər və Beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri iştirak edirdilər.

Nəhayət, 1994-cü il dekabrın 23-də Respublika sarayında keçirilən müşavirədə ölkə Prezidenti öz qəti fikrini bildirdi. Həmin müşavirədə Prezidentin yekun sözündə deyilirdi: "...aqrar bölmədə islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm və əhəmiyyətli, eyni zamanda son dərəcə məsuliyyətli və tələyüklü bir məsələdir".

Bundan sonra aqrar islahatları həyata keçirmək üçün hüquqi baza yaradıldı. 1995-ci il fevralın 18-də "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında", 1996-cı il iyulun 16-da isə "Torpaq islahatı haqqında" mühüm qanunlar qəbul edildi. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illərdə aqrar sahə ilə əlaqədar olan 100-dən yuxarı normativ-hüquqi akt qəbul olunmuşdur.

Mütəxəssislərin fikrincə respublikamızda aparılan torpaq islahatının dünyada bənzəri yoxdur. Bu islahatın ən başlıca fərqləndirici cəhəti odur ki, aqrar sahədə mülkiyyət münasibətləri əsaslı sürətdə

dəyişdirildi, yaşıdan və harada işləməsindən asılı olmayaraq kənd yerlərində daimi yaşayan bütün Azərbaycan vətəndaşlarının xüsusi mülkiyyətinə əvəzsiz olaraq torpaq payı verildi.

Torpaq mülkiyyətçilərinə geniş hüquqlar verilmişdir. Onlar özünün mülkiyyətində olan torpağı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada satmaq, icarəyə vermək, girov qoymaq, bağışlamaq, vəsəliyə, yaxud irsən vermək hüququna malikdirlər.

İslahat nəticəsində sosializm cəmiyyətinə xas olan, planlı və yuxarıdan idarə olunan sovxoz və kolxozlar ləğv olundu, onlar bazar iqtisadiyyatına əsaslanan və xüsusi mülkiyyət əsasında yaradılan özəl təsərrüfatlarla əvəz edildi. Hazırda ölkəmizdə başqa sahələrlə yanaşı kənd təsərrüfatında da sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, gəlirlərini artırmaq və həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün əlverişli zəmin yaranmışdır.

Dövlət sahibkarlıq fəaliyyətini özünün vergi, pul, kredit, gömrük və hüquq sistemləri vasitəsi ilə tənzimləyir. (2) Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondun yaradılması və s. buna parlaq misaldır.

Aqrar sahədə əsaslı islahatlara nail olunmasında və onun dərinləşməsində, sahəyə yeni yanaşma və vərdişlərin formalaşmasında qabaqcıl təcrübələrin öyrənilib tətbiq olunması olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də aqrar islahatlar başlandıqdan respublikaya bir sıra beynəlxalq qurumların və donor ölkələrin maliyyə dəstəyi hesabına maliyyələşdirilən layihələr gətirilmişdir. İndiyə qədər kənd təsərrüfatında 20-dən çox beynəlxalq layihə tətbiq edilmiş, bir neçəsi də davam etdirilir.

Təmali Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar sahəyə dair dövlət siyasəti onun layiqli varisi olan respublikanın indiki Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Cənab Prezidentin 24 noyabr 2003-cü il tarixdə imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" Fərmanla aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsinə başlamaq və bununla əlaqədar lazımi tədbirlərin görülməsini sürətləndirmək xüsusi olaraq göstərilmişdir.

Həmin Fərmanın məntiqi davamı olan 11 fevral 2004-cü il tarixdə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008-ci illər)" nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsi aqrar sahədə köklü dəyişikliklərin aparılmasına və bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin geniş inkişaf etməsinə imkan verəcəkdir. Dövlət Proqramında digər tədbirlərlə yanaşı aqrar sahədə fəaliyyət göstərmiş emal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpa olunması, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması, yerli resurslardan istifadənin səmərəsinin artırılması, regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılması və inkişaf

etdirilməsi, aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda texniki servis mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq bazasını genişləndirmək və digər zəruri tədbirlər həyata keçirmək nəzərdə tutulur.

Aqrar bölmənin idarə edilməsində mövcud pərakəndəliyi aradan qaldırmaq, bu sahənin davamlı inkişafını təmin edən idarəetmə sistemini yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yenidən təşkil edilmiş və onun yanında yeni qurumlar yaradılmışdır. Bunlar Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi, Dövlət Baytarlıq Xidməti, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyidir. Həmin Sərəncamla Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi ləğv edilmişdir.

Ölkə Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli digər Sərəncamı ilə "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış və aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər müəyyən edilmişdir. "Aqrolizinq" ASC-nin fəaliyyətinin təşkili üçün 2005-2006-cı illər üzrə dövlət büdcəsindən müvafiq olaraq 100 milyon və 150 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Aparığımız tədqiqatlar göstərir ki, islahatın ilkin dövründə istehsalın strukturunda baş verən dəyişikliklər daha çox strateji ərzaq məhsulu kimi taxıla olan tələbatın ödənilməsi, aclıq təhlükəsinin aradan qaldırılması ilə əlaqədar hətta şəxsi həyatı təsərrüfatda da belə taxıl əkilməsinə üstünlük verilməsilə bağlı olmalıdır. Məhz bu baxımdan əkin yerinin strukturunda taxılçılığın xüsusi çəkisi sürətlə artmışdır.

1999-cu ildən etibarən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının strukturunda baş verən dəyişikliklərdə bilavasitə bazar konyunkturunun təsiri əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. Belə ki, texniki bitkilərin, o cümlədən taxıl, tütün, texniki üzüm sortları, çayın satışında inhisarçılığın yüksək olması kəndli təsərrüfatının daha çox meyvə, tərəvəz, kartof və bostan məhsullarının istehsalına üstünlük verilməsini şərtləndirmişdir.

Beləliklə, 1995-ci ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında uğurlar əldə edilməklə yanaşı onun strukturunda da dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, həmin ilə müqayisədə 2005-ci ildə pambıq, tütün və üzüm istehsalı azaldığı halda, şəkər çuğunduru 1,3 dəfə, bostan məhsulları istehsalı 8,7 dəfə, kartof istehsalı 6,9 dəfə artmışdır. Bununla yanaşı digər ənənəvi sahələrdə də məhsul istehsalı bir neçə dəfə yüksəlmişdir.

2005-ci ildə 1995-ci ilə nisbətən buğda istehsalı 2,5 dəfə, tərəvəz məhsulları istehsalı 2,6 dəfə, meyvə 1,9 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə bitkiçilikdə kəmiyyət göstəriciləri ilə yanaşı keyfiyyət göstəriciləri də yaxşılaşmışdır. Dənli və dənli paxlaların məhsuldarlığı 1,8 dəfə, kartofunku 1,5 dəfə, bostan bitkilərininki 1,6 dəfə, meyvənin məhsuldarlığı isə 2,4 dəfə artmışdır.

1995-2005-ci illərdə əsas növ bitkiçilik məhsullarının istehsalında nəzərə cərpacaq artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, 1995-ci ilə nisbətən 2005-ci ildə dənli-paxlalılar əkin sahəsinin 192,9 min ha və ya 31,6 %, məhsulda 11,40 və 75,5% məhsul istehsalı 1205,3 min ton və ya 2,3 dəfə artmışdır. Göründüyü kimi dənli-paxlalılarda məhsul istehsalı əsas etibarilə məhsuldarlığın artımı hesabına əldə edilmişdir. Müqayisə olunan dövrdə kartofun əkin sahəsi 54,7 min ha və ya 4,4 dəfə məhsuldarlıq 251,8 s. və ya 53,4 %, məhsul istehsalı 927,6 min ton və ya 7,0 dəfə artmışdır. Kartof istehsalının artımı əkin sahəsinin genişlənməsi, daha doğrusu ekstenziv amillər hesabına təhlil edilmişdir. Müqayisə olunan dövrdə tərəvəzin əkin sahəsi 51,1 min ha və ya 2,9 dəfə artsa da, məhsuldarlıq 17,3 s. və ya 11,1 % azalmış, lakin bununla belə məhsul istehsalı bütövlükdə əkin sahəsinin genişlənməsi hesabına artmışdır.

Lakin bununla belə aqrar islahatların birinci mərhələsində kənd təsərrüfatında mövcud olan bir sıra problemlər həllini tapmamışdır ki, bu da istehsalına artırılmasına mənfi təsir göstərir. Belə ki, aqrar bazar infrast-

ructurları formalaşdırılmamış, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında disproporsiyalar davam etmiş, kənd təsərrüfatı ilə sənaye müəssisələri arasında paritet əsaslı inteqrasiya münasibətləri qurulmamış, aqrar əmtəə istehsalçılarının maliyyə resurslarına olan tələbatı ödənilməmişdir. Bu isə son nəticədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların maliyyə nəticələrinə öz təsirini göstərir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların qısa və uzunmüddətli kredit resurslarına olan tələbatını ödəmək məqsədilə ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit qurumlarının yaradılması bu sahədə vəziyyətin mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır. (1)

Fikrimizcə dövlətin aqrar siyasətinin aktivləşdirilməsi və bu istiqamətdə kənd təsərrüfatında dinamik inkişafa nail olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması ilə əlaqədar görülən genişmiqyaslı və məqsədyönlü tədbirlərin davam etdirilməsi kəndin simasının dəyişdirilməsinə, kənd təsərrüfatında daha yüksək göstəricilərə nail olunmasına və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı-2002, 220 s. 2. Новичков В.И., Халашников И.Б., Новичкова В. И. Аграрная политика, учебное пособие. Москва 2001-с. 288.

EVKOMMIYA - EUCOMMIA ULMOIDES O. BİTKİNİN MORFOLOJİ-ANATOMİK QURULUŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

A.S.SƏRDAROVA, elmi işçi

Evkommiaqimilər fəsiləsindən çoxillik ağac cinsidir, qarağacarpaq, yaxud Çin quttaperça ağacı (*Eucommia ulmoides*) adlanan bir növü məlumdur. İkiyillik bitkidir, hündürlüyü 15-20 m-dir.

Bitkinin növbə ilə düzülmüş tünd-yaşıl, saplaqlı, ovalşəkilli, kənarı xırda-dişli yarpaqları, nəzəri cəlb etməyən xırda müntəzəm (aktinomorf) çiçəkləri vardır. Ginesey iki meyvə yarpağından əmələ gəlməklə bir yuvalıdır. Meyvəsi bir toxumlu, açılmayan qəndli meyvədir. Oduncaq və toxumlardan başqa, bütün hissələrində quttaperça, yarpaqlarında isə xlorogen turşusu, aukubin (rinantin) qlikozidi və s. toplanır.

Bitki hələ 5000 il əvvəl Çində əkilib becərilmişdir. Onu Çin təbabətinə bizim eradan əvvəl IV minillikdə Çinin əfsanəvi hökmdarı Şeen-nun daxil etmişdir.

Avropada ilk dəfə 1878-ci ildə Parisdə keçirilən beynəlxalq sərgidə, qan təzyiqini tənzimləyən möcüzəli Çin dərman bitkisi kimi Du-cjun nümayiş etdirmişdir.

Bitkinin ilk canlı nümunələri Fransaya Morisa de Vilmoren (1896), İngiltərəyə isə Oqastin Qenri (1897) tərəfindən gətirilmişdir.

Bitkinin elmi əsaslarla botaniki təsvirini ilk dəfə D.Oliver (1890) vermişdir.

Rusiyaya ilk dəfə 1906-cı ildə (Suxumiya) 2 ədəd ting gətirilmiş və 1960-cı ildə (keçmiş SSRİ məkanında) onun sayı 4 milyonu keçmişdir.

Gürcüstanda, Azərbaycanda, Türkistanda və həmçinin Krasnodarda sənaye əhəmiyyətli bitki kimi becərilir (şəkil 1).

Elmi və xalq təbabətində lap qədimdən qiymətli dərman bitkisi kimi işlədilir. Çin və Tibet təbabətində bitkinin qabığından hazırlanmış preparatlardan əsəb, qaraciyər, böyrək və dalaq xəstəliklərində müalicə məqsədilə geniş istifadə edilir.

Sümük sınığının və müxtəlif daxili xəstəliklərin müalicəsində evkommia xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qabığın tozunu qaynar suda qarışdıraraq (gips əvəzinə) yaş sarğı şəklində sınıq yerlərə sarıyırlar. Bu sarğı gipsə nisbətən çox rahat və yaxşı olur.

Bitkinin qabığından alınan cövhərdən qan təzyiqini aşağı salmaq üçün geniş istifadə edilir.

İlk dəfə olaraq bitkinin morfoloji-anatomik quruluş xüsusiyyətləri öyrənilmiş və bəzi diaqnostik nişanələr aşkar edilmişdir.

1. Müqayisəli morfoloji-anatomik tədqiqatlar nəticəsində ilk dəfə olaraq konstant nişanələr (mantar qatının əmələ gəlməsi, əsas parenxim hüceyrələrinin